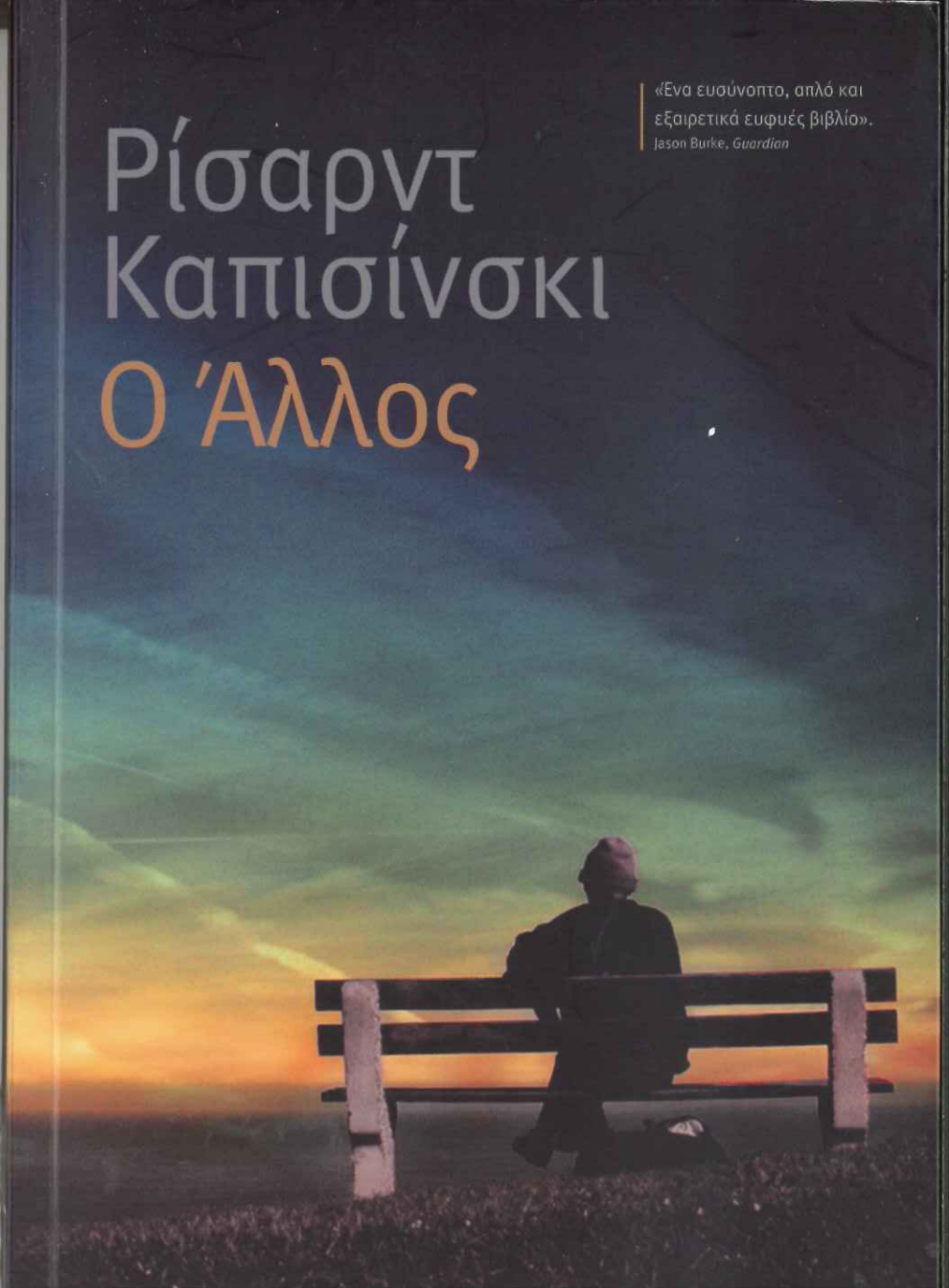

Ρίσαρντ Καπισίνσκι Ο Άλλος

«Ένα ευσύννοπτο, απλό και
εξαιρετικά ευφυές βιβλίο».
Jason Burke, *Guardian*

Οι όροι «Άλλος» ή «Άλλοι» μπορούν να γίνουν αντιληπτοί με πολλούς τρόπους και να χρησιμοποιηθούν με διαφορετικές σημασίες και σε διαφορετικά συγκείμενα για τη διάκριση του φύλου, για παράδειγμα, της γενιάς, της εθνικότητας, της θρησκείας κτλ. Εγώ προσωπικά χρησιμοποιώ αυτούς τους όρους κυρίως για να διαχωρίσω τους Ευρωπαίους, τους ανθρώπους της Δύσης, τους λευκούς, από εκείνους που εγώ αποκαλώ «Άλλους» – δηλαδή τους μη Ευρωπαίους ή τους μη λευκούς, έχοντας πλήρη συνείδηση ότι, για τους δεύτερους, οι πρώτοι είναι εξίσου «Άλλοι».

Το είδος που προσπαθώ να υπηρετήσω είναι το λογοτεχνικό ρεπορτάζ, βασιζόμενος στις εμπειρίες μου από τα τόσα χρόνια που πέρασα ταξιδεύοντας ανά τον κόσμο. Κάθε ρεπορτάζ έχει πολλούς συντάκτες, και το γεγονός ότι υπογράφουμε τα κείμενα με ένα μόνο όνομα δεν οφείλεται παρά μόνο σε μια καθιερωμένη συνήθεια. Στην

πραγματικότητα, πρόκειται πιθανώς για το πιο συλλογικό και ομαδικό λογοτεχνικό είδος, μιας και για τη δημιουργία του συνεισφέρουν δεκάδες άνθρωποι – οι άνθρωποι που συναντάμε και μιλάμε στους δρόμους του κόσμου, αυτοί που μας λένε ιστορίες για τις ζωές τους, για τη ζωή των κοινοτήτων τους, για τα γεγονότα στα οποία έχουν λάβει μέρος ή γι' αυτά που άκουσαν από άλλους. Αυτοί οι ξένοι άνθρωποι, τους οποίους τις περισσότερες φορές δεν γνωρίζουμε καλά, δεν είναι μόνο μια από τις πλουσιότερες πηγές γνώσης μας για τον κόσμο, αλλά επιπλέον μας βοηθούν με πολλούς άλλους τρόπους να κάνουμε τη δουλειά μας – κανονίζουν επαφές, μας παραχωρούν τα σπίτια τους ή πολύ απλά σώζουν τις ζωές μας.

Καθένας από τους ανθρώπους που συναντάμε διασχίζοντας τους δρόμους του κόσμου είναι κατά κάποιον τρόπο δισδιάστατος· καθένας αποτελείται από δύο όντα, τα οποία συχνά είναι δύσκολο να διαχωριστούν, κάτι που δεν συνειδητοποιούμε πάντα. Το ένα από αυτά τα όντα είναι ένας άνθρωπος σαν όλους εμάς: έχει τις χαρές και τις λύπες του, τις καλές και τις κακές του μέρες· χαίρεται για τις επιτυχίες του, δεν του αρέσει να πεινάει ούτε να κρυώνει· νιώθει τον πόνο ως κάτι βασανιστικό και μαρτυρικό, και την καλοτυχία ως ικανοποίηση και εκπλήρωση. Το άλλο ον, το οποίο ταυτίζεται και είναι συνυφασμένο με το πρώτο, αποτελεί φορέα φυλετικών χαρακτηριστικών, φορέα πολιτισμού, ιδεών και πεποιθήσεων.

Κανένα από αυτά τα όντα δεν εμφανίζεται σε μια αμιγή και μεμονωμένη κατάσταση – και τα δυο συνυπάρχουν, ασκώντας αμοιβαία επίδραση το ένα στο άλλο.

Οστόσο το πρόβλημα –κι εδώ έγκειται η δυσκολία του επαγγέλματός μου ως ρεπόρτερ– είναι ότι αυτή η σχέση που υπάρχει μέσα στον καθέναν από εμάς, ανάμεσα στον άνθρωπο ως άτομο και προσωπικότητα, και τον άνθρωπο ως φορέα πολιτισμού και φυλής, δεν είναι στάσιμη, άκαμπτη ή στατική, δεν είναι δεδομένη διά παντός. Αντίθετα, τη χαρακτηρίζει μια δυναμική, μια κινητικότητα και μεταβλητότητα, και μια εναλλαγή στην ένταση, ανάλογα με τις εξωτερικές συνθήκες, τις απαιτήσεις της συγκεκριμένης στιγμής, τις προσδοκίες του περιβάλλοντος ή ακόμα και τη δική μας διάθεση και ηλικία.

Συνεπώς δεν γνωρίζουμε ποτέ ποιον πρόκειται να συναντήσουμε, ακόμα και αν μας είναι ήδη γνωστό το όνομά του ή τον γνωρίζουμε εξ όψεως. Και τι συμβαίνει άραγε όταν ερχόμαστε σε επαφή με κάποιον που αντικρίζουμε για πρώτη φορά; Έτσι λοιπόν, κάθε τυχαία συνάντηση με τον Άλλον είναι ένα αίνιγμα, ένα μεγάλο ερωτηματικό – ένα μυστήριο, θα έλεγα.

Προτού, όμως, φτάσει η στιγμή αυτής της συνάντησης, εμείς οι ρεπόρτερ είμαστε ήδη εκ των προτέρων με κάποιον τρόπο προετοιμασμένοι, συνήθως χρησιμοποιώντας ως μέσο το διάβασμα (τα χρόνια που δεν υπήρχε ακόμη τηλεόραση). Στην πραγματικότητα όλη η παγκό-

σμια λογοτεχνία είναι αφιερωμένη στους Άλλους, από τις Ουπανισάδες μέσω του Ι Τσιγγκ και του Τσουάνγκ Τζου, από τον Όμηρο και τον Ησίοδο μέσω του Γκιλγκαμές και της Παλαιάς Διαθήκης, από το Πόπολ Βου μέχρι την Τορά και το Κοράνι. Και τι συνέβη με τους σπουδαίους ταξιδευτές του Μεσαίωνα που ξεκίνησαν για τα πέρατα του πλανήτη να δουν Άλλους, από τον Τζιοβάνι Κάρπινε ως τον Ιμπν Μπατούτα, από τον Μάρκο Πόλο ως τον Ιμπν Χαλντούν και τον Κιου Τσανγκ-τσουν; Σε κάποια νεανικά μυαλά τα αναγνώσματα αυτά πυροδότησαν έναν πόθο να φτάσουν στα πέρατα του κόσμου για να συναντήσουν και να γνωρίσουν Άλλους. Επρόκειτο για τη γνωστή ψευδαίσθηση της απόστασης – την πεποίθηση πως οτιδήποτε μακρινό είναι διαφορετικό, και όσο πιο μακρινό, τόσο πιο διαφορετικό.

Είπα «σε κάποια μυαλά» γιατί, παρά την επικρατούσα άποψη, η εμμονή με τα ταξίδια δεν είναι ένα πάθος που συναντά κανείς συχνά. Ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως ένας με σταθερές συνήθειες, ένα γνώρισμα που εδραιώθηκε μέσα του από την εποχή που επινόησε την καλλιέργεια της γης και έμαθε να χτίζει πόλεις. Ο άνθρωπος συνήθως εγκαταλείπει τη φωλιά του μόνο κάτω από πίεση – εξαιτίας κάποιου πολέμου ή λιμού, μιας μάστιγας, ξηρασίας ή πυρκαγιάς. Κάποιες φορές πάλι φεύγει γιατί διώκεται για τις πεποιθήσεις του και κάποιες άλλες σε αναζήτηση εργασίας ή νέων ευκαιριών για τα παιδιά του.

Όμως για τους περισσότερους ανθρώπους ο κόσμος εκεί έξω αποτελεί μια πηγή ανησυχίας που προκαλεί φόβο για το άγνωστο ή τρόπο για τον θάνατο. Κάθε πολιτισμός διαθέτει πλήθος από ξόρκια και μάγια προορισμένα να αποτρέψουν κάποιον να ξεκινήσει ένα ταξίδι, που δεν είναι παρά αποχαιρετιστήρια ξεσπάσματα πόνου και θλίψης σαν να επρόκειτο να ανέβει στο ικρίωμα.

Όταν λέω ταξίδι, δεν εννοώ ασφαλώς τουρισμό. Στο μυαλό ενός ρεπόρτερ, ένα ταξίδι είναι μια πρόκληση και μια προσπάθεια που προϋποθέτει σκληρή δουλειά και αφοσίωση, μια επίπονη εργασία, ένα φιλόδοξο σχέδιο. Την ώρα που ταξιδεύουμε, αισθανόμαστε ότι συμβαίνει κάτι σπουδαίο, ότι παίρνουμε μέρος σε κάτι στο οποίο είμαστε ταυτόχρονα μάρτυρες και δημιουργοί, ότι έχουμε αναλάβει κάποιο καθήκον και ότι είμαστε υπεύθυνοι για κάτι.

Και πράγματι είμαστε υπεύθυνοι για τον δρόμο στον οποίο ταξιδεύουμε. Πολλές φορές έχουμε τη βεβαιότητα ότι περπατάμε ή οδηγούμε σε έναν συγκεκριμένο δρόμο για μία και μοναδική φορά στη ζωή μας και ότι δεν πρόκειται να επιστρέψουμε ποτέ ξανά εκεί, γι' αυτό και δεν πρέπει ούτε να χάσουμε, ούτε να παραβλέψουμε, ούτε να παραλείψουμε τίποτα από αυτό το ταξίδι. Επειδή για όλα αυτά κάποια στιγμή θα χρειαστεί να λογοδοτήσουμε, θα γράψουμε κάποια αναφορά, μια ιστορία – θα πρέπει να ελέγξουμε τη συνείδησή μας. Κι έτσι, την ώρα

που ταξιδεύουμε, συγκεντρωνόμαστε, εστιάζουμε την προσοχή μας και εντείνουμε την ακοή μας. Ο δρόμος στον οποίο βρισκόμαστε είναι πολύ σημαντικός, γιατί κάθε βήμα που κάνουμε μας φέρνει πιο κοντά σε μια συνάντηση με τον Άλλον, και αυτός ακριβώς είναι ο λόγος για τον οποίο βρισκόμαστε εκεί. Ποιο άλλο κίνητρο, άλλωστε, θα μας έκανε να εκθέσουμε τους εαυτούς μας σε κακουχίες και να πάρουμε το ρίσκο της ταλαιπωρίας και του κινδύνου;

Δεν είναι μόνο ότι το εθελοντικό ταξίδι, το ταξίδι ως τρόπος ζωής, σπανίζει – η βαθιά περιέργεια για τον κόσμο επίσης δεν αποτελεί ένα συχνό φαινόμενο. Οι περισσότεροι άνθρωποι ενδιαφέρονται ελάχιστα γι' αυτό. Η ιστορία έχει να επιδείξει ολόκληρους πολιτισμούς που δεν έδειξαν κανένα απολύτως ενδιαφέρον για τον κόσμο πέρα από αυτούς. Η Αφρική δεν κατασκεύασε ποτέ ούτε ένα πλοίο για να σαλπάρει και να δει τι υπάρχει πέρα από τις θάλασσες που την περιέβρεχαν. Οι κάτοικοί της ούτε καν στη γειτονική Ευρώπη δεν προσπάθησαν ποτέ να φτάσουν. Ο κινεζικός πολιτισμός ήταν ακόμα πιο αποκομμένος: πολύ απλά απομονώθηκε από τον υπόλοιπο κόσμο με ένα τεράστιο τείχος. (Η αλήθεια είναι ότι κάποιες έφιππες αυτοκρατορίες, όπως οι Πέρσες, οι Άραβες και οι Μογγόλοι, υιοθέτησαν διαφορετική στάση, όμως στόχος τους δεν ήταν να γνωρίσουν τον κόσμο – αντίθετα, ήταν να τον καταλάβουν υπό την απειλή των

όπλων και να τον υποδουλώσουν. Επιπλέον, αυτές οι αυτοκρατορίες γνώρισαν σχετικά μικρές μόνο περιόδους κυριαρχικής υπεροχής και τυραννίας, μετά τις οποίες κατέρρευσαν για να θαφτούν για πάντα στην άμμο.)

Σε αυτό το πέρασμα πολιτισμών, η Ευρώπη θα αποτελέσει εξαίρεση γιατί είναι η μόνη, ήδη από τις αρχές του ελληνικού πολιτισμού, που εκδήλωσε *περιέργεια για τον κόσμο* και μια επιθυμία όχι μόνο να τον κατακτήσει και να κυριαρχήσει πάνω του, αλλά επίσης να τον γνωρίσει· και τα καλύτερα μυαλά της τίποτε άλλο δεν επιθυμούσαν παρά γνώση, κατανόηση και στενότερες σχέσεις με στόχο τη δημιουργία μιας ανθρώπινης κοινότητας. Οι σχέσεις μας με τους υπόλοιπους κατοίκους του πλανήτη –τους Άλλους– σε όλη τους τη διαφάνεια, την πολυπλοκότητα και την τραγικότητα θα αποτελέσουν εδώ ένα σταθερό μοτίβο.

Αυτές οι σχέσεις έχουν μεγάλη ιστορία. Στη λογοτεχνία ξεκινούν με τις σπουδαίες *Ιστορίες* του Ηροδότου. Ο Έλληνας ιστορικός, ο οποίος έζησε και έγραψε πριν από 2.500 χρόνια, μας δείχνει ότι ήδη την εποχή εκείνη ο κόσμος στον οποίο είχε πρόσβαση ο ίδιος κατοικούνταν από έναν μεγάλο αριθμό πλήρως σχηματισμένων, ώριμων κοινωνιών με εξελιγμένο πολιτισμό και μια ισχυρή αίσθηση της ταυτότητάς τους· εν ολίγοις μας δείχνει ότι ο πρώτος Ευρωπαίος, με άλλα λόγια ο Έλληνας –παρόλο που ο ίδιος ονόμαζε κάθε μη Έλληνα βάρβαρο, εννοώ-

ντας εκείνον που μιλούσε μια ακατανόητη γλώσσα— είχε επίγνωση ότι ο Άλλος ήταν στην πραγματικότητα κάποιος. Ο ίδιος ο Ηρόδοτος έγραψε για τους Άλλους χωρίς περιφρόνηση ή μίσος, προσπάθησε να τους γνωρίσει και να τους κατανοήσει, και συχνά υποδείκνυε τους πολλούς τρόπους κατά τους οποίους υπερείχαν των Ελλήνων.

Ο Ηρόδοτος γνώριζε ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του συντηρητικός και κατάλαβε ότι, για να γνωρίσεις τους Άλλους, πρέπει να βγεις στον δρόμο, να κινηθείς προς αυτούς και να θελήσεις να τους συναντήσεις· έτσι ταξίδευε διαρκώς, επισκέφθηκε τους Αιγύπτιους και τους Σκύθες, τους Πέρσες και τους Λυδούς, και θυμόταν όλα όσα άκουσε από αυτούς, καθώς επίσης και όλα όσα είδε. Εν ολίγοις, ήθελε να τους γνωρίσει, επειδή καταλάβαινε ότι, για να γνωρίσουμε τους εαυτούς μας, πρέπει να γνωρίσουμε Άλλους, μιας και αυτοί είναι ο καθρέφτης που μέσα του βλέπουμε τους εαυτούς μας. Ήξερε ότι, για να καταλάβουμε καλύτερα τους εαυτούς μας, πρέπει να καταλάβουμε καλύτερα τους Άλλους, να μπορέσουμε να συγκριθούμε μαζί τους, να αναμετρηθούμε με εκείνους, να τους αντικρίσουμε. Ως πολίτης του κόσμου, πίστευε ότι δεν θα έπρεπε να απομονωνόμαστε από τους Άλλους ή να τους κλείνουμε την πόρτα κατάμουτρα. Η ξενοφοβία, πρέσβευε ο Ηρόδοτος, είναι μια αρρώστια φοβισμένων ανθρώπων, ανθρώπων που υποφέρουν από αίσθημα κατωτερότητας και τρομοκρα-

τούνται στην ιδέα να δουν τον εαυτό τους στον καθρέφτη του πολιτισμού των Άλλων. Και όλο το βιβλίο του είναι μια συνεπής κατασκευή από καθρέφτες μέσα από τους οποίους αποκτούμε μια καλύτερη και εναργέστερη εικόνα, κατά κύριο λόγο, της Ελλάδας και των Ελλήνων.

Στο πέρασμα του χρόνου, παρ' όλα αυτά, οι συναντήσεις Ευρωπαίων και μη Ευρωπαίων αποκτούν έναν ιδιαίτερα βίαιο και αιματηρό χαρακτήρα. Στην πραγματικότητα, αυτό είχε συμβεί πριν από τον Ηρόδοτο, την εποχή που η Ελλάδα συγκρούστηκε με την Περσία, και επίσης έπειτα από αυτόν, κατά τη διάρκεια των κατακτήσεων του Μεγάλου Αλεξάνδρου, την περίοδο της επέκτασης της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, των Σταυροφοριών, των ισπανικών κατακτήσεων κτλ.

Παρεμπιπτόντως, ας σημειώσουμε ότι σκεφτόμαστε τόσο ευρωκεντρικά—όπως και οι περισσότεροι ιστορικοί που γνωρίζουμε—ώστε κάθε φορά που μιλάμε ή γράφουμε για τη σχέση μας με τους Άλλους, για παράδειγμα για κάποια διαμάχη με τους Άλλους, εννοούμε διαμάχη μεταξύ Ευρωπαίων και μη Ευρωπαίων· όμως αντιπαράθεσεις και πόλεμοι αυτού του είδους έχουν προκαλέσει εκατόμβες θυμάτων στον μη ευρωπαϊκό κόσμο, όπως όταν οι Μογγόλοι πολέμησαν εναντίον των Κινέζων, οι Αζτέκοι εναντίον γειτονικών φυλών, οι μουσουλμάνοι εναντίον των ινδουιστών κτλ.

Εν ολίγοις, η σύγκρουση των πολιτισμών δεν είναι

μια πρόσφατη επινόηση, αλλά ένα φαινόμενο που παρατηρείται καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας της ανθρωπότητας. Επιπλέον δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η διαμάχη και η σύγκρουση δεν είναι παρά μια μάλλον ατελής μορφή διαπολιτισμικής επαφής. Μια άλλη, που εμφανίζεται ακόμα πιο συχνά, είναι η ανταλλαγή, η οποία κάποιες φορές συμβαίνει παράλληλα με τη σύγκρουση, έτσι που οι δύο μορφές να μοιάζουν αλληλένδετες. Ας δούμε ένα παράδειγμα. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 βρισκόμουν στη Διβερία, όπου μαινόταν ο εμφύλιος πόλεμος, και πήγα στο μέτωπο με μια μονάδα του καθεστωτικού στρατού. Το μέτωπο εκτεινόταν κατά μήκος ενός ποταμού, οι όχθες του οποίου ενώνονταν σε εκείνο το σημείο με μια γέφυρα. Δίπλα στη γέφυρα, από την καθεστωτική πλευρά, υπήρχε μια μεγάλη αγορά. Στην άλλη πλευρά του ποταμού, που είχε καταληφθεί από τους μαχητές του Τσαρλς Τέιλορ, δεν υπήρχε τίποτα, μόνο έρημα χωράφια. Στο μέτωπο αυτό κατά μήκος του ποταμού, τα βλήματα σφύριζαν στον αέρα και οι πυροβολισμοί συνεχίστηκαν μέχρι το μεσημέρι. Όμως το απόγευμα βασίλεψε η ειρήνη, οι μαχητές πλησίασαν διασχίζοντας τη γέφυρα για να ψωνίσουν στην αγορά. Στον δρόμο παρέδωσαν τα όπλα τους σε μια καθεστωτική περίπολο και τα πήραν πίσω όταν επέστρεψαν στην πλευρά τους μαζί με τα προϊόντα που είχαν προμηθευτεί στην αγορά. Κι έτσι σε έναν τόπο ένοπλης, αιματηρής σύγκρουσης

εξελισσόταν την ίδια στιγμή μια ανταλλαγή αγαθών και άλλων προϊόντων. Έτσι λοιπόν ο Άλλος μπορεί να εκληφθεί συγχρόνως και ως εχθρός και ως πελάτης. Είναι η κατάσταση, οι συνθήκες, το γενικό πλαίσιο τα οποία καθορίζουν εάν τη συγκεκριμένη στιγμή θα δούμε κάποιον ως εχθρό ή ως συνεργάτη. Ο Άλλος μπορεί να είναι και τα δύο, και αυτό είναι η βάση της μεταβλητής, απατηλής φύσης του, της αντιφατικής συμπεριφοράς του, της οποίας τα αίτια καμιά φορά δεν είναι σε θέση να κατανοήσει ούτε και ο ίδιος.

Στα τέλη του ευρωπαϊκού Μεσαίωνα και στις αρχές των Νεότερων χρόνων η μεγάλη εκστρατεία της Ευρώπης να κατακτήσει τον κόσμο, να σκλαβώσει τον Άλλον και να λεηλατήσει τα αγαθά του έγραψε σελίδες αίματος και βιαιότητας στην ιστορία του πλανήτη μας. Το εύρος των μεθόδων γενοκτονίας εκείνη την περίοδο, η οποία κράτησε πάνω από τρεις αιώνες, δεν θα ξεπερνούταν παρά μόλις τον εικοστό αιώνα, όταν θα έπαιρνε τη μακάβρια μορφή του Ολοκαυτώματος.

Η εικόνα που είχαν οι Ευρωπαίοι για τον Άλλον όταν ξεκίνησαν να κατακτήσουν τον πλανήτη ήταν αυτή ενός γυμνού άγριου, ενός κανίβαλου και παγανιστή, του οποίου η ταπείνωση και η υποδούλωση ήταν το ιερό δικαίωμα και καθήκον του Ευρωπαίου – του λευκού και χριστιανού. Η αιτία αυτής της πρωτοφανούς βαρβαρότητας και βιαιότητας που χαρακτήριζε τους λευκούς

δεν ήταν μόνο η δίψα για την απόκτηση χρυσού και σκλάβων που κατέτρωγε και τύφλωνε την κυρίαρχη ελίτ της Ευρώπης, αλλά επίσης το απίστευτα χαμηλό επίπεδο κουλτούρας και ηθικής που χαρακτήριζε αυτούς που στέλνονταν ανά τον κόσμο ως εμπροσθοφυλακή για την επαφή με τους Άλλους. Εκείνη την εποχή τα πληρώματα των πλοίων αποτελούνταν σε μεγάλο βαθμό από απατεώνες, εγκληματίες και ληστές, τον μανιώδη, γνωστό όχλο· στις καλύτερες περιπτώσεις ήταν αλήτες, άστεγοι και αποτυχημένοι. Ήταν δύσκολο να πειστεί ένας φυσιολογικός άνθρωπος να επιλέξει να κάνει ένα περιπετειώδες ταξίδι που τις περισσότερες φορές απλώς θα τερμάτιζε με τον θάνατό του.

Το γεγονός ότι η Ευρώπη για αιώνες έστελνε τους χειρότερους, τους αποκρουστικότερους εκπροσώπους της για να συναντήσει τους Άλλους, και μάλιστα να τους συναντήσει για πρώτη φορά, είναι βέβαιο ότι έριξε μια μαύρη σκιά στις σχέσεις μας με τους Άλλους, διαμόρφωσε την κοινή μας άποψη γι' αυτούς και εδραίωσε στερεότυπα, προκαταλήψεις και φοβίες στο μυαλό μας που κάποιες φορές εμφανίζονται με τη μια ή την άλλη μορφή ακόμα και σήμερα. Είμαι πεπεισμένος γι' αυτό μέχρι σήμερα, όταν ακούω υποτίθεται σοβαρούς ανθρώπους να λένε, για παράδειγμα, ότι η μόνη λύση για την Αφρική είναι να την αποικίσουμε εκ νέου.

Κατακτώ, αποικίζω, κυριαρχώ, εξαρτώ – αυτή η αντί-

δραση προς τους Άλλους επαναλαμβάνεται διαρκώς καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας του κόσμου. Η ιδέα της ισότητας με τον Άλλον δεν εμφανίζεται στο ανθρώπινο μυαλό παρά μόνο πολύ αργότερα, πολλές χιλιάδες χρόνια αφότου ο άνθρωπος άρχισε να αφήνει ίχνη της παρουσίας του πάνω στη γη.

Μιλώντας για τους Άλλους, για τις σχέσεις με τους Άλλους, περιορίζομαι εδώ στις διαπολιτισμικές και διαφυλετικές σχέσεις, γιατί αυτές συνιστούν τη σφαίρα με την οποία είχα τη μεγαλύτερη επαφή. Εάν το δούμε από ιστορικής άποψης, μπορούμε να διαπιστώσουμε πώς, έπειτα από τρεις αιώνες βίαιης και αμείλικτης επέκτασης των ευρωπαϊκών αυλών και του ευρωπαϊκού κεφαλαίου (και δεν μιλάμε μόνο για την κατάκτηση υπερπόντιων πληθυσμών και εδαφών αλλά επίσης και για χερσαίες επιχειρήσεις, όπως ο αφανισμός των σιβηρικών φυλών από τους Ρώσους), τον δέκατο όγδοο αιώνα εγκαινιάζεται μια βαθμιαία, ομολογουμένως μερική, όμως σημαντική αλλαγή στην ατμόσφαιρα και τη στάση προς τον Άλλον, τους Άλλους, οι οποίοι είναι συνήθως μη ευρωπαϊκές κοινωνίες. Είναι η εποχή του Διαφωτισμού, του ουμανισμού, της επαναστατικής ανακάλυψης ότι ο μη λευκός, μη χριστιανός άγριος, αυτός ο τερατώδης Άλλος που τόσο διαφέρει από εμάς, είναι κι αυτός ένα ανθρώπινο ον.

Τον δρόμο γι' αυτήν την ανακάλυψη τον άνοιξε, πάνω από όλα, η λογοτεχνία. Εμφανίστηκαν τα έργα του

Ντάνιελ Ντιφόου και του Τζόναθαν Σουίφτ, του Ζαν-Ζακ Ρουσό και του Βολτέρου, του Φοντενέλ και του Μοντεσκιέ, του Γκαίτε και του Χέρντερ. Ήταν μια εκπληκτική, εκτυφλωτική έκρηξη ταλέντων, σκέψεων και ψυχών· δεκάδες συγγραφείς κατήγγειλαν το αδίκημα της κακομεταχείρισης και της σκληρότητας που διέπρατταν οι πάσης φύσεως και εθνικότητας κατακτητές, φωνάζοντας ότι εκείνοι οι Άλλοι, τους οποίους είχαν ληστέψει και είχαν δολοφονήσει, είναι όμοιοί μας, «οι εν Χριστώ αδελφοί μας», που άξιζαν σεβασμό και εκτίμηση. Το κίνημα κατά της δουλείας εξαπλώθηκε, η χαρτογραφία άνθισε και οργανώθηκαν επιστημονικές αποστολές, όχι τόσο για να κατακτήσουν και να σκλαβώσουν, αλλά περισσότερο για να ανακαλύψουν νέους τόπους και να εξοικειωθούν με άλλους, μέχρι πρότινος άγνωστους λαούς και τους πολιτισμούς τους. Ο φόβος για τον Άλλον αντικαθίσταται όλο και πιο συχνά από την περιέργεια και την επιθυμία να τον γνωρίσουν καλύτερα. Αυτό ήρθε με μια απίστευτη εξέλιξη στο ρεπορτάζ και σε όλα τα είδη της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας, για να αναφέρουμε μόνο κάποια από τα πλέον κλασικά έργα, τα γραφτά του Τζέιμς Κουκ και του Μούνγκο Παρκ, το έργο του Ρίσαρντ Πόκοκ *A Description of the East* [Μια περιγραφή της Ανατολής] και, πάνω από όλα, εκείνο του Αββά Πρεβό, *Histoire générale des voyages* [Γενική ιστορία των ταξιδιών], μια συλλογή παραμυθιών από όλο τον κόσμο. Όπως ο σύγχρονός του,

ο σπουδαίος ελβετός ταξιδευτής, επιστήμονας και φιλόσοφος Άλμπρεχτ φον Χάλερ, έγραψε στα μέσα του 18ου αιώνα:

Τίποτα δεν μπορεί να διαλύσει καλύτερα τις προκαταλήψεις από την εξοικείωση με πολλούς ανθρώπους ετερόκλητων παραδόσεων, νόμων και απόψεων – μια ετερότητα που με αντίτιμο μια μικρή προσπάθεια μας διδάσκει να πετάμε ό,τι κάνει τους ανθρώπους διαφορετικούς και να θεωρούμε ως τη φωνή της φύσης τα πράγματα για τα οποία συμφωνούν όλοι οι άνθρωποι: γιατί οι πρώτιστοι νόμοι της φύσης είναι ίδιοι για όλους τους ανθρώπους... Να μην προσβάλλεις κανέναν, να παραχωρείς σε κάθε άνθρωπο αυτό που δικαιούται.¹

Την εποχή εκείνη οι απόψεις του Χάλερ δίχασαν πολλούς στοχαστές, συγγραφείς και ταξιδευτές, ανθρώπους που σε έναν μεγάλο βαθμό έθεσαν τον τόνο της σύγχρονης εποχής, η οποία μερικές φορές αναφέρεται ως η εποχή του ανθρωπισμού και του συναισθηματισμού. Ανάμεσά τους ο μεγάλος γάλλος ιστορικός και φιλόσοφος Γκιγιόμ Ρανάλ, ένας εγκυκλοπαιδιστής ο οποίος επέκρινε με φλογερό πάθος τη δουλεία και την αποικιοκρατική εκμετάλλευση. Ήταν η πρώτη φορά που το πορτρέτο του Άλλου ως μιας ύπαρξης μοναδικής και ανεπανάλη-

¹ A. von Haller, *Sammlung kleiner hallerischen Schriften*, Βέρνη 1972, σ. 136. (Σ.τ.μ.)

πτης αποδόθηκε με τόση σαφήνεια και ανθρωπιά. Αυτό αποτέλεσε ένα σπουδαίο βήμα στη διακριτή εικόνα του εκπροσώπου ενός άλλου πολιτισμού ή μιας άλλης φυλής. Επρόκειτο για την απόλυτη επανάσταση στην ευρωπαϊκή σκέψη, με την οποία εγκαινιάζεται μια μετάβαση από την εικόνα του άθλιου βαρβάρου στην εικόνα κάποιου με ανθρώπινα χαρακτηριστικά που ανήκει στην οικογένεια του ανθρώπου.

Για πρώτη φορά σε αυτήν την κλίμακα και με τόση ένταση, ο Άλλος έγινε ένα εσωτερικό πρόβλημα για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, ένα ηθικό πρόβλημα για όλους μας.

II

Οι σχέσεις ανάμεσα στους Ευρωπαίους και τους Άλλους μπορούν να κατανεμηθούν, με εξαιρετικά συνοπτικούς και απλουστευτικούς όρους, σε διάφορες εποχές:

1. Την εποχή των εμπορών και των πρεσβευτών, όταν οι άνθρωποι που ταξίδευαν έρχονταν σε επαφή με τους Άλλους, είτε στο πλαίσιο εμπορικών συναλλαγών είτε ως απεσταλμένοι σε άλλες χώρες από κάποιον ηγεμόνα της εποχής. Αυτή η περίοδος διήρκεσε χονδρικά μέχρι τον δέκατο πέμπτο αιώνα.
2. Την εποχή των σπουδαίων γεωγραφικών ανακαλύψεων. (Οι πατριώτες του Τρίτου Κόσμου αποδοκιμάζουν έντονα αυτόν τον όρο. Τι εννοείς, ισχυρίζονται, όταν λες ότι ανακαλύφθηκε η Αμερική ή η Ασία; Αφού εμείς γι' αυτές τις ηπείρους γνωρίζαμε από την αυγή του πολιτισμού. Πάντοτε εκεί ζούσαμε!) Αυτή είναι η εποχή της κατάκτησης, της σφαγής και της

λεηλασίας, η πραγματικά σκοτεινή περίοδος στις σχέσεις μεταξύ των Ευρωπαίων και των Άλλων που διήρκεσε μερικούς αιώνες.

3. Την εποχή της Διαφωτισμού και του ουμανισμού, του ανοίγματος προς τους Άλλους, των πρώτων προσπαθειών να τους κατανοήσουν, να χτίσουν ανθρωπίνες σχέσεις και να αναπτύξουν την ανταλλαγή όχι μόνο αγαθών, αλλά και πολιτιστικών και πνευματικών αξιών.
4. Η Αναγέννηση έδωσε ώθηση σε μια νέα εποχή, η οποία συνεχίζεται μέχρι σήμερα και η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί από τρεις αλληπάλληλες καμπές:
 - α) την καμπή των ανθρωπολόγων·
 - β) την καμπή του Δεβινάς·
 - γ) την καμπή της πολυπολιτισμικότητας.

Η περίοδος με τη μεγαλύτερη σημασία για τη μελέτη μας είναι εκείνη του Διαφωτισμού. Σε ό,τι αφορά τις σχέσεις ανάμεσα στην Ευρώπη και τους Άλλους, αυτή έκλεισε μια περίοδο «αγριότητας» και εγκαινίασε τη σύγχρονη εποχή. Θα εμφανιστεί μια νέα γλώσσα, ένα νέο λεξιλόγιο. Οι εγκυκλοπαιδιστές θα προωθήσουν την ιδέα της παγκόσμιας, καθολικής επιστήμης, ο Γκαίτε θα οραματιστεί τη δημιουργία μιας παγκόσμιας λογοτεχνίας και θα εμφανιστούν έννοιες όπως «παγκόσμια κυβέρνηση» ή «πολίτης του κόσμου». Παρόλο που η λέξη «άγριος»

ήταν ακόμη εν χρήσει, συμπληρώθηκε με το επίθετο «ευγενής» – «ο ευγενής άγριος».

Αυτό ασφαλώς δεν σημαίνει πως το δουλεμπόριο και η αποικιοκρατική επέκταση είχαν πάψει να υπάρχουν, αλλά κάτι στη σκέψη και την ηθική των Ευρωπαίων είχε αρχίσει να αλλάζει και είχε καταστεί απαραίτητο να τηρηθούν τα προσχήματα – οι άνθρωποι δεν μιλούσαν πια για «αποικιοκρατία» αλλά για «εκπολιτιστική αποστολή», για «προσηλυτισμό» ή για «βοήθεια σε φτωχούς, υπανάπτυκτους ανθρώπους».

Σε αυτήν την εποχή πολιτιστικής αλλαγής, μετάβασης από τον στενό ευρωκεντρισμό σε περισσότερο οικουμενικά οράματα που αγκάλιαζαν ολόκληρο τον κόσμο, γεννήθηκε ένας νέος κλάδος της κοινωνικής επιστήμης – η ανθρωπολογία. Η ανθρωπολογία στοχεύει στον Άλλον, είναι αφιερωμένη αποκλειστικά σε αυτόν. Μέσα της είναι ενσωματωμένη η ιδέα της κατανόησης του Άλλου την οποία επιτρέπει η γνωριμία μαζί του, η ιδέα της αποδοχής της ανομοιομορφίας και της ετερότητας ως συστατικών χαρακτηριστικών της ανθρωπότητας.

Με το πέρασμα του χρόνου εμφανίστηκαν και αναπτύχθηκαν δύο σχολές στους κόλπους των ανθρωπολόγων: η εξελικτική και αυτή που πρεσβεύει τη θεωρία περί διάχυσης του πολιτισμού (ντιφουζιονισμός). Στην πραγματικότητα, η διαίρεση αυτή υφίσταται έως σήμερα, με άλλο σχήμα και μορφή, καθώς επίσης και με

διαφορετικές ονομασίες, ενώ εμφανίζεται περιστασιακά όταν ανακλύπουν νέες συζητήσεις ανάμεσα στις δυο σχολές. Οι οπαδοί της εξελικτικής σχολής πιστεύουν στην αναπόφευκτη πρόοδο του ανθρώπινου γένους· πιστεύουν ότι όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες αναπτύσσονται έτσι ώστε από κατώτερες, «πρωτόγονες», να γίνουν ανώτερες, πολιτισμένες, και ότι έτσι όλοι οι άνθρωποι στον κόσμο ακολουθούν την ίδια κοινή πορεία ανάπτυξης και εξέλιξης· ότι είναι θέμα χρόνου μόνο προτού οι τελευταίοι προφτάσουν αυτούς που προπορεύονται. Εξίσου σημαντικό είναι ότι οι εξελικτικοί πιστεύουν στην ψυχολογική ενότητα του ανθρώπινου γένους, και ως απόδειξη προτάσσουν τις πολιτισμικές ομοιότητες που έχουν ανακαλύψει και έχουν εντοπίσει στις διάφορες κοινωνίες ανά τον κόσμο. Εν συντομία, οι εξελικτικοί είναι αισιόδοξοι και πιστεύουν στη συνοχή και την ενότητα της οικογένειας του ανθρώπου· είναι πολίτες του κόσμου και έτσι βλέπουν όλα τα είδη των Άλλων – είναι οικουμενιστές, όπως θα λέγαμε σήμερα.

Αντιθέτως οι οπαδοί της θεωρίας της διάχυσης πιστεύουν ότι έχουν υπάρξει, και συνεχίζουν να υπάρχουν, στον πλανήτη μας πολλοί διαφορετικοί πολιτισμοί και κουλτούρες. Ανάλογα με τον χώρο και τον χρόνο, έρχονται σε επαφή ο ένας με τον άλλον και ανάμεσά τους δημιουργείται μια διαδικασία συγχώνευσης, ένωσης και δανεισμού· υπάρχει μια συνεχής, δυναμική επικοινωνία,

νία, ένας δημιουργικός διάλογος, μια έντονη, σύνθετη ανταλλαγή. Η ποικιλία και η πολλαπλότητα των πολιτισμών, καθώς και η υβριδικότητα στην οποία οδηγεί η διαπολιτισμική επαφή – αυτό είναι που συναρπάζει τους υποστηρικτές αυτής της θεωρίας. Αντιλαμβάνονται τους Άλλους όχι ως μια ομοιογενή, πανομοιότυπη κοινωνία αλλά ως ένα διαφορετικό, πολύχρωμο, πολύγλωσσο συνονθύλευμα, οι μεμονωμένες ομάδες του οποίου ζουν χωριστά, έχουν τους δικούς τους θεούς και διασχίζουν τα δικά τους μονοπάτια.

Αν οι εξελικτικοί είναι οικουμενικοί, όπως ανέφερα, οι θιασώτες της θεωρίας της διάχυσης είναι αντι-οικουμενικοί· όχι με την έννοια της καταπολέμησης του οικουμενισμού, αλλά γιατί στο μυαλό τους ο κόσμος μοιάζει με ένα αραβικό ποίημα, περίπλοκος και υπερβολικά πλούσιος μέσα στην πολυπλοκότητά του.

Παρόλο που εκπρόσωποι των δυο σχολών έχουν διαφωνήσει και ακόμη διαφωνούν, οι προθέσεις τους είναι από κάθε άποψη ειλικρινείς και ερεθιστικές – το πρωταρχικό τους μέλημα είναι με ποιον τρόπο θα γνωρίσουν και θα κατανοήσουν καλύτερα τους Άλλους, θα τους περιγράψουν, θα τους φέρουν πιο κοντά στα μάτια μας.

Στην προσπάθειά τους να γνωρίσουν τους Άλλους όσο καλύτερα γίνεται, σε μια απολύτως αγνή κατάσταση, για να το θέσουμε καλύτερα, αμόλυντοι από αλλότριες επιρροές, κάποιοι ανθρωπολόγοι (οι μετέπειτα επονομα-

ζόμενοι λειτουργιστές) ξεκίνησαν για τα πιο απομακρυσμένα μέρη του πλανήτη, συνήθως για τα μικρά νησιά του Ειρηνικού ή για τις απρόσιτες περιοχές της Αφρικής, προκειμένου να ερευνήσουν και να καταγράψουν το πώς η κοινωνία των Άλλων λειτουργούσε στο φυσικό πολιτισμικό της περιβάλλον. Αυτό οδήγησε σε μια σειρά έργων, μερικά από αυτά μεγάλης λογοτεχνικής και επιστημονικής αξίας, τα οποία άνοιξαν τη ματιά των Ευρωπαίων στην πολλαπλότητα, τον πλούτο, τη λογική και τη λειτουργική συνοχή πολιτισμών που πριν τους ήταν άγνωστοι. Συγγραφείς όπως ο Ρίβερς, ο Ράντκλιφ-Μπράουν ή ο Έβανς-Πρίτσαρντ απέδειξαν ότι οι πολιτισμοί των Άλλων ήταν το ίδιο πολύτιμοι και λογικοί όσο ο ευρωπαϊκός πολιτισμός, με τη μόνη διαφορά ότι ήταν απλώς άλλοι.

Ένα βήμα παραπέρα –αλλά τι σημαντικό βήμα όμως!– έκανε ο Μαλινόφσκι, ο οποίος κατέστησε τη λεγόμενη έρευνα πεδίου απαραίτητη προϋπόθεση για τη γνωριμία με τους Άλλους: δεν αρκεί να τους επισκεφθεί κανείς, πρέπει επίσης να ζήσει ανάμεσά τους ή μαζί τους. Έτσι ξεκίνησε για ένα από τα Τροβριανά νησιά στον Ειρηνικό, κι εκεί, στη μέση ενός χωριού, έστησε τη σκηνή του. Ο Μαλινόφσκι ανακάλυψε προς μεγάλη του έκπληξη ότι οι λευκοί που είχαν ζήσει σε εκείνα τα νησιά για δεκαετίες όχι μόνο ζούσαν πολύ μακριά από τα τοπικά χωριά, αλλά αυτά που έλεγαν για τους ντόπιους ήταν ένα σωρό

ανοησίες, τίποτε άλλο παρά αναληθείς και παράλογες κοινοτοπίες. Εν ολίγοις οι λευκοί στα τροπικά μέρη είναι η χειρότερη και η πλέον ανακριβής πηγή πληροφοριών σχετικά με τους αυτόχθονες και τους πολιτισμούς τους.

Οι πρώτοι αποφεύγουν τους δεύτερους, γιατί μια συνάντηση με τους Άλλους δεν είναι κάτι απλό και αυτονόητο, αλλά αντίθετα προϋποθέτει θέληση και μια προσπάθεια που δεν είναι πάντα όλοι πρόθυμοι να καταβάλουν. Η έρευνα πεδίου δεν ενδείκνυται μόνο για τους ανθρωπολόγους, αλλά αποτελεί επίσης βασική προϋπόθεση για τη δουλειά ενός ρεπόρτερ. Υπό αυτήν την έννοια, μπορούμε να θεωρήσουμε τον Μαλινόφσκι ως τον δημιουργό του ανθρωπολογικού ρεπορτάζ, το οποίο εφεξής αναπτύχθηκε παντού.

Τα κείμενα που προέκυψαν ως αποτέλεσμα ερευνών πεδίου άσκησαν μεγάλη επιρροή στην ευρωπαϊκή σκέψη που αφορούσε τη σχέση με τους Άλλους, γιατί απέδειξαν ότι αυτοί οι Άλλοι δεν ήταν ορδές αινιγματικών, αργόσχολων πρωτόγονων, αλλά ζούσαν σε εξαιρετικά αναπτυγμένους πολιτισμούς οι οποίοι διέθεταν σύνθετες και περίπλοκες δομές και ιεραρχίες. Στις σχέσεις μας με τους Άλλους, στη στάση μας απέναντί τους, ανεβήκαμε ένα σκαλί ψηλότερα.

Παρόλο που η έρευνα πεδίου έπαιξε έναν τόσο σημαντικό και θετικό ρόλο στη διεύρυνση των γνώσεών μας σχετικά με την ανθρώπινη οικογένεια, παρουσίασε δύο

αδυναμίες οι οποίες, με τον καιρό, την οδήγησαν σε αδιέξοδο.

Πρώτον, κάθε ανθρωπολόγος μελέτησε και προσπάθησε να περιγράψει μία μόνο, συνήθως μικρή φυλή, ενώ στην Αφρική για παράδειγμα υπήρχαν μερικές χιλιάδες φυλές εκείνη την εποχή (στα τέλη του δέκατου ένατου και στις αρχές του εικοστού αιώνα). Επιπλέον σύντομα αποδείχθηκε ότι οι περισσότερες από εκείνες τις κοινωνίες διέθεταν τις δικές τους ξεχωριστές δομές και παραδόσεις, ακόμα και γλώσσες, και ότι η έρευνα που διεξαγόταν σε μια φυλή δεν ήταν δυνατόν να χρησιμοποιηθεί ως πρότυπο για την περιγραφή κάποιας άλλης, με αποτέλεσμα οι εξατομικευμένες, μεμονωμένες παρατηρήσεις να μην μπορούν να προσφέρουν μια συνεκτική, ολοκληρωμένη εικόνα. Υπήρχαν μόνο μεμονωμένα κομμάτια που δεν ήταν σε θέση να δημιουργήσουν ένα μωσαϊκό που θα έβγαζε κάποιο νόημα.

Δεύτερον, έγινε μια προσπάθεια να ερευνηθούν και να μελετηθούν παραδοσιακοί πολιτισμοί παίρνοντας ως δεδομένο ότι παρουσίαζαν μια αμιγή μορφή, με την οποία είχαν υπάρξει σε απομόνωση για αιώνες. Έτσι περιγράφονταν σαν στατικές δομές, αμετακίνητες και σταθερές για πάντα, ενώ στην πραγματικότητα, ειδικά στην εποχή μας, υπέκειντο σε μια διαρκή αλλαγή, σε μια ολοκληρωτική και κάποτε εκ βάθρων μεταλλαγή. Προτού ο Έβανς-Πρίτσαρντ, για παράδειγμα, καταφέρει

να ολοκληρώσει την περιγραφή της φυλής Ζάντε, εκείνη είχε ήδη αρχίσει να διαφοροποιείται εντελώς ή είχε τελείως διασκορπιστεί και είχε πάψει να υπάρχει μαζί με τον πολιτισμό και τους θεούς της. Την εποχή εκείνη είχε ξεκινήσει μια περίοδος ταχείας και αυξανόμενης μεταναστευσης, όταν εκατομμύρια άνθρωποι μετακινούνταν προς τις πόλεις, και ο στυλοβάτης της παράδοσης, το χωριό, ερήμωνε καθώς οι κάτοικοί του αποδεκατιζόνταν από την πείνα, τους εμφύλιους πολέμους, την ξηρασία και τις επιδημίες. Το άτομο που συναντάμε και γνωρίζουμε στις μεγάλες πόλεις του Τρίτου Κόσμου είναι πλέον ένας άλλος Άλλος – το προϊόν μιας αστικής, αλλοιωμένης κουλτούρας που είναι δύσκολο να καθοριστεί, ο απόγονος διαφορετικών αντιφατικών κόσμων, ένα σύνθετο δημιούργημα ασταθών, πρόσκαιρων περιγραμμάτων και χαρακτηριστικών. Ακριβώς με αυτό το είδος του Άλλου έχουμε συνήθως να κάνουμε σήμερα.

Τώρα θα μιλήσω για την καμπή που επέφερε η φιλοσοφία του Εμμανουέλ Λεβινάς. Εκλαμβάνω αυτήν τη φιλοσοφία ως αντίδραση, ανάμεσα σε άλλα, στις εμπειρίες της ανθρωπότητας κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα, ειδικότερα στις αλλαγές και την κρίση του δυτικού πολιτισμού, και πιο συγκεκριμένα στην κρίση και την ατροφία των διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ του Εγώ και του Άλλου. Το πρόβλημα του Άλλου, της στάσης

μας προς αυτόν, αποτελεί ένα από τα κυριότερα ζητήματα της σκέψης του Λεβινάς. Το νόημα και η αναγκαιότητα για μια τέτοια προσέγγιση είναι μείζονος σημασίας.

Όταν ξέσπασε ο Πρώτος Παγκόσμιος πόλεμος, ο Λεβινάς ήταν οκτώ ετών και όταν εξερράγη ο Δεύτερος τριάντα τριών. Έτσι μεγάλωνε την περίοδο που στην Ευρώπη διαμορφώνεται η μαζική κοινωνία και γεννιούνται τα δύο ολοκληρωτικά συστήματα, ο κομμουνισμός και ο φασισμός. Το άτομο που ζούσε μέσα σε μια μαζική κοινωνία χαρακτηριζόταν από ανωνυμία, έλλειψη κοινωνικών δεσμών, αδιαφορία για τον Άλλον και, ως αποτέλεσμα της απώλειας της πολιτισμικής του ταυτότητας, ήταν ανυπεράσπιστος και ευάλωτος στο κακό, με όλες τις τραγικές συνέπειες που μπορεί να έχει αυτό· το πιο απάνθρωπο σύμβολο αυτού του φαινομένου θα ήταν το Ολοκαύτωμα.

Αυτή η αδιαφορία απέναντι στον Άλλον είναι που καλλιεργεί μια ατμόσφαιρα ικανή, κάτω από ειδικές συνθήκες, να οδηγήσει στο Άουσβιτς, και σε αυτήν την αδιαφορία απάντησε ο Λεβινάς με τη φιλοσοφία του. Σταμάτα, φαίνεται να λέει στον άνθρωπο που τρέχει βιαστικός μέσα στο ορμητικό πλήθος. Σταμάτα. Εδώ δίπλα σου υπάρχει ένας άλλος άνθρωπος. Γνώρισέ τον. Αυτή η γνωριμία είναι το πιο σπουδαίο γεγονός, η πιο ζωντανή εμπειρία από όλες. Στρέψε το βλέμμα σου στο πρόσωπο του Άλλου τη στιγμή που σ' το προσφέρει. Μέσα από

αυτό το πρόσωπο, σου δείχνει τον εαυτό σου: κάτι περισσότερο από αυτό – σε φέρνει πιο κοντά στον Θεό.

Ο Λεβινάς προχωράει ακόμα περισσότερο. Λέει ότι δεν πρέπει μόνο να συναντήσεις τον Άλλον, να τον αποδεχτείς και να συνδιαλεχθείς μαζί του, αλλά και να αναλάβεις την ευθύνη γι' αυτόν. Η φιλοσοφία του Λεβινάς απομονώνει το άτομο και το ξεχωρίζει. Υποδεικνύει ότι εκτός από εμένα υπάρχει και κάποιος Άλλος, αλλά – αν δεν προσπαθήσω να τον προσέξω ή δεν προθυμοποιηθώ να τον γνωρίσω – τότε θα προσπερνάμε ο ένας τον άλλον αδιάφορα, ψυχρά και χωρίς αισθήματα, νωθρά και άσπλαχνα. Την ίδια στιγμή, λέει ο Λεβινάς, ο Άλλος έχει ένα πρόσωπο σαν ιερό βιβλίο μέσα στο οποίο είναι καταγεγραμμένο το καλό.

Εδώ το ενδιαφέρον μας εστιάζει στην άποψη του Λεβινάς για το βασικό νόημα της διαφοράς – ότι δεχόμαστε τον Άλλον, παρόλο που είναι διαφορετικός, και ότι αυτή η διαφορετικότητα, αυτή η ετερότητα, είναι βαθιά και πολύτιμη, είναι κάτι καλό. Όμως την ίδια στιγμή αυτή η διαφορά δεν απαλείφει την ταύτισή μου με τον Άλλον: «Εγώ είμαι κάποιος Άλλος».

Αν ο Διαφωτισμός μάς είπε ότι ο Άλλος είναι ένα άτομο αντάξιό μας, μέλος της ίδιας οικογένειας στην οποία ανήκουμε κι εμείς, και αν σε σύγκριση με τον Διαφωτισμό η μεταγενέστερη ανθρωπολογία προχώρησε ένα βήμα παραπέρα, δείχνοντας στον Ευρωπαίο ότι το άτο-

μο μιας άλλης φυλής και παράδοσης διαθέτει τη δική του, εξαιρετικά αναπτυγμένη κοινωνική και πνευματική κουλτούρα, τότε ο Εμμανουέλ Λεβινάς μάς πήγε ακόμα πιο πέρα, διακηρύσσοντας και εξυμνώντας την ανωτερότητα του Άλλου και του καθήκοντός μας να αναλάβουμε την ευθύνη γι' αυτόν. Ο Λεβινάς έφτασε μάλιστα στο σημείο να πει ότι ο Άλλος είναι ο δάσκαλός μας, ότι αυτός βρίσκεται πιο κοντά στον Θεό από ό,τι εγώ και ότι η σχέση μας με τον Άλλον θα πρέπει να είναι μια κίνηση προς το Καλό. Εδώ έχουμε να κάνουμε με μια πραγματική φιλοσοφία, βαθιά ηθική, η οποία προϋποθέτει αφοσίωση και ηρωισμό, που μπορούν να γίνουν πράξη κάπου πέρα από το πεδίο των καθημερινών εμπειριών του συνηθισμένου ανθρώπου. Μια φιλοσοφία της οποίας η βασικότερη επιταγή είναι το πρόσταγμα «Ου φονεύσεις!».

Στα έργα του Λεβινάς ξεχωρίζουν δυο σημεία. Πρώτον, στις σκέψεις που αποτυπώνονται στο βιβλίο του *Le temps et l'autre* [Ο χρόνος και το άλλο], ο Άλλος είναι πάντα ένα ξεχωριστό, ένα μοναδικό άτομο. Όμως κάποιος που είναι μόνος είναι συνήθως περισσότερο «ανθρώπινος» από ό,τι όταν είναι μέλος μιας ομάδας, μιας ταραγμένης μάζας. Σε ατομικό επίπεδο είμαστε πιο συνετοί και πιο καλοί, λιγότερο απρόσιτοι. Η ένταξη σε μια ομάδα μπορεί να μετατρέψει ένα πράο και φιλικό άτομο σε διάβολο.

Δεύτερον, ο Λεβινάς μίλησε για κάποιον Άλλον που

ανήκει στην ίδια λευκή φυλή και κατοικεί στον ίδιο δυτικό πολιτισμικό κύκλο. Δεν μίλησε για καταστάσεις κατά τις οποίες κάποιος λευκός συναντά κάποιον Άλλον που έχει άλλο χρώμα δέρματος, που πιστεύει σε άλλους θεούς και μιλάει μια γλώσσα που εκείνος δεν καταλαβαίνει. Τι γίνεται σε αυτήν την περίπτωση; Έθεσα αυτήν την ερώτηση σε μια βαθιά γνώστρια της φιλοσοφίας του Λεβινάς, την καθηγήτρια Μπάρμπαρα Σκάργκα. Εκείνη απάντησε πως η φιλοσοφία του είναι ένα πεδίο το οποίο πρέπει να γεμίσεις με τις δικές σου εμπειρίες και παρατηρήσεις. Ο Λεβινάς δεν σταματά ποτέ να αναζητεί τρόπους να προσεγγίσει τον Άλλον, θέλει να μας απελευθερώσει από τα δεσμά του εγωισμού, από την αδιαφορία, να μας κρατήσει μακριά από τον πειρασμό να μείνουμε χώρια, να απομονωθούμε και να αποτραβηχτούμε. Μας δείχνει μια νέα διάσταση του Εγώ, δηλαδή το ότι δεν είναι μόνο ένα μοναχικό άτομο, αλλά ότι στη σύνθεση αυτού του Εγώ εντάσσεται και ο Άλλος, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο ένα νέο είδος ανθρώπου ή ύπαρξης.